

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЦІ Й. Ф. ГЕРБАРТА

Світлана Ревуцька

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне)

Анотація:

У статті проаналізовано моральне виховання в педагогіці Й. Ф. Гербарта, обґрунтовано сутність понять «виховання», «виховне навчання», «моральне виховання», розкрито цілі виховання, висвітлено моральні ідеї виховання, розтлумачено поняття «моральність», «моральне виховання», «моральна освіта», «моральний характер». Підкреслено важливість німецького педагогічного досвіду в моральному вихованні дітей для теорії та практики морального виховання в Україні.

Анотация:

Ревуцькая Светлана. **Нравственное воспитание в педагогике И. Ф. Гербарта.** В статье проанализировано нравственное воспитание в педагогике И. Ф. Гербарта, обоснована сущность понятий «воспитание», «воспитательное обучение», «нравственное воспитание», раскрыты цели воспитания, освещены нравственные идеи воспитания, разъяснены понятия «нравственность», «нравственное воспитание», «нравственное образование», «моральный характер». Подчеркнута важность немецкого педагогического опыта в нравственном воспитании детей для теории и практики нравственного воспитания в Украине.

Resume:

Revuts'ka Svitlana. **Moral education in pedagogy of J. F. Herbart.** The article analyzes the main ideas of moral education of students in pedagogy of J. F. Herbart, the essence of concepts "education", "educational training", "moral upbringing", it discloses targets of education, highlights the moral ideas of education, explains the concept of morality, moral upbringing, moral education, moral character. The importance of German pedagogical experience in moral education of children for a theory and practice of moral education in Ukraine is underlined.

Ключові слова:

моральне виховання; моральна освіта; моральний характер.

Ключевые слова:

нравственное воспитание; нравственное образование; нравственный характер.

Key words:

moral upbringing; moral education; moral character.

Постановка проблеми. У зв'язку з утратою нашим суспільством багатьох високошанованих у народі ідеалів, ціннісних орієнтацій, норм поведінки й позитивних прикладів, перед вітчизняною педагогікою та шкільною практикою постає нагальна проблема пошуку ефективних шляхів формування моральних якостей у молодого покоління. Для сучасних науковців і педагогів пріоритетного значення набуває необхідність вивчення, переосмислення й узагальнення ціннісних засад виховання й навчання, вироблених представниками як вітчизняної, так і зарубіжної педагогіки, що відповідає стратегічним завданням, визначеним такими державними документами, як Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття)» і цільова програма «Вчитель». Саме тому на значну увагу заслуговують освітні ідеї морального виховання Йоганна Фрідріха Гербарта (1776-1841) – видатного німецького педагога, філософа, психолога другої половини XVIII – першої половини XIX століття.

Формування освітньої системи незалежної української держави, що на сучасному етапі позначено інтеграцією України до європейського освітнього простору, вимагає наукового опрацювання кращих надбань світової педагогіки, до яких цілком належить духовно-моральне виховання в Німеччині зазначеного періоду. У багатьох державних школах України з 1992 р. успішно використовується виховний потенціал духовно-моральних цінностей на факультативних заняттях з курсів «Християнська етика в українській культурі», «Етика: Духовні засади», «Біблійна історія і християнська етика» та ін., тому, на нашу думку, варто розглянути духовно-моральне

виховання Йоганна Фрідріха Гербарта з огляду на можливість застосування найефективніших його здобутків у сучасній українській школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моральне виховання Йоганна Фрідріха Гербарта було предметом наукових пошуків багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема О. Піскунова, Ю. Кузьміної, С. Мендліної, Л. Образцової, Г. Мюльмеєра, Е. Заупе, Н. Ванзелова, В. Герлаха, Ф. Ребле та ін. Проте, незважаючи на зростання інтересу науковців різних країн до педагогічної думки Німеччини, і дотепер недостатньо осмисленими, на нашу думку, є концепції морального виховання Йоганна Фрідріха Гербарта.

Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є аналіз морального виховання німецького педагога Йоганна Фрідріха Гербарта (1776-1841).

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка процесу морального становлення особистості була предметом наукових пошуків одного з найбільш знаних педагогів – психолога XIX століття Й. Гербарта. Його головні педагогічні ідеї відображені в таких працях, як «Загальна педагогіка» (1806), «Нариси лекцій з педагогіки» (1835-1841), «Перші лекції з педагогіки» (1835), «Підручник психології» (1816), «Лист про додаток психології до педагогіки» (1831).

Й. Гербарт обґрунтував ідею виховання морально-соціальної особистості. Сутність поняття «виховання» вчений трактував як гармонійну єдність двох незалежних компонентів – виховного навчання й морального виховання: перший складник передбачає формування спектра кола думок вихованця, розвиток його багатогранної самостійності; другий охоплює шляхи виховання духовної особистості.

Виховне навчання й моральне виховання, за Й. Гербартом, мають спільну освітню мету: навчання – це прищеплення багатогранного інтересу, а моральне виховання – це формування характеру. Науковець зауважує: «Навчання без моральної освіти – це засіб без мети, а моральна освіта (або формування характеру) без навчання є метою, позбавленою засобів» [1, с. 199]. Найвищою метою морального виховання є сила морального характеру педагога; ця мета коригується на основі етики [4].

Усі цілі виховання Й. Герbart розподілив на дві групи – можливі й необхідні. Разом з тим, учений уважав, що «...всю педагогічну мету можна цілком позначити одним словом – «чеснота» [1, с. 35]. На думку російського дослідника Е. Мединського, мета – це «...ідеал, наблизений до моральності» [1, с. 224].

Можливі цілі Й. Герbart тлумачить як підґрунття для вільного вибору професії в майбутньому. Безпосередньо вибір професії, як підкреслює вчений, не становить для педагога будь-якого інтересу, однак перед ним стоїть завдання забезпечити вихованцю такі умови, щоб згаданий вибір і завдання, які постануть перед його вихованцем, були виконані якнайкраще. Тільки постійно підтримуючи в особистості прагнення до блага й досконалості, можна виховати її такою, яка гармонійно розвивається. Друга група цілей, за Й. Гербартом, – «необхідні» цілі, які має ставити перед собою кожен індивід, як-от: формування цілісного морального характеру, а також власне моральне виховання на ґрунті ідей справедливості й гуманного ставлення. У руслі досягнення зазначених цілей Й. Герbart окреслює для педагога такий спектр завдань: забезпечення всебічного розвитку вихованців, розкриття їхньої індивідуальності й формування інтересу.

Підґрунття педагогічної системи Й. Гербарта, зорієнтованої на цілі виховання, є п'ять моральних ідей: ідея внутрішньої свободи як результату узгодженості розуму й волі; ідея досконалості, що поєднує в собі енергію й силу волі, забезпечуючи внутрішню гармонію; ідея доброзичливості, що узгоджує волю людини з волею інших людей; ідея права, що узгоджує волю одного та іншого індивідуумів у разі порушення гармонії між ними; ідея справедливості – відплата за кожен дію, розпочату щодо волі іншої людини. З одного боку, вищепераховані ідеї є вектором і площиною побудови вдалих суджень, а з іншого – відіграють роль оцінних критеріїв поведінки людини в суспільстві.

Прикметно, що поняття «моральність» Й. Герbart тлумачить не тільки як здатність до самовизначення, а й як громадський дух, почуття незалежності щодо людства. З огляду на це, у руслі морального передбачено

формування у вихованця незалежних і водночас притаманних людству волі та дії. «Завдання моральної освіти варто трактувати як таке, що охоплює й бажання, і небажання» [1, с. 201]. Виховання моральності співвідносне з безпосереднім впливом на характер для облагородження його сутності: «Природа дає таланти, виховання – характери» [1, с. 262]. Знання моральних правил, які Й. Герbart називає совістю, детермінує формування, на його думку, істинно-морального характеру. Морально розвинути характер – означає надавати право вихованцеві самостійно приймати добро й відкидати зло. Саме з моральним вихованням пов'язане управління, завдання якого – дисципліна й слухняність учнів. Дисципліну вчений визначав як «...безпосередній вплив на душу вихованця для вироблення в нього сильного характеру» [8, с. 232]. Педагог розробив шість методів морального виховання, а саме: метод стримування, метод спрямування, нормативний, міркувально-пояснювальний; моралізаторський метод і метод умовляння. Засобами управління Й. Герbart уважав також різні види покарань, серед яких і тілесні. Наголосимо, що запропонованою педагогом системою покарань достатньо часто послуговувалися, зокрема вона широко використовувалася в німецьких і російських гімназіях, французьких ліцеях XIX століття.

Акт моральності, за Й. Гербартом, передбачає душевний акт вільного ухвалення рішення й автономії, оскільки імператив не повинен йти від стороннього, а почуття покори має бути тією мірою, якою воно є не свавіллям, а результатом вільного морального судження [7].

Й. Ф. Герbart виділяв моральне виховання в окремий вид педагогічної діяльності, характеризуючи його як безпосередній вплив на душу дитини для її освіти [1, с. 100]. У цій безпосередності полягає докорінна відмінність морального виховання від навчання, за якого між учителем і учнем завжди є певний посередник – навчальний предмет. Моральне виховання зводить навчання до виховання, охоплює всю повноту чесноти [2, с. 132]. Навчання й моральне виховання подібні до тих, що їх безпосередні цілі спрямовані в майбутнє вихованця і являють собою певні етапи досягнення ним чесноти, яка характеризується Й. Ф. Гербартом як ідеальний стан людської душі. Але моральне виховання має також загальну ознаку виховання дітей, яка полягає в безпосередньому впливі на душу.

З приводу співвідношення трьох компонентів цілісного процесу «освіти морального характеру» – «виховання дітей», «виховне навчання» й «моральне виховання» Й. Ф. Герbart зауважує, що моральна освіта дивиться в майбутнє дитини, ґрунтується

на надії й виявляється насамперед у терпінні. Тому, хто займається моральним вихованням, учений рекомендував дотримуватись трьох умов, які він схарактеризував як «взаємні стосунки між виховними моментами, що діють спільно». Перша умова – відношення між діяльністю й відпочинком. Воно полягає в тому, що вихователь повинен у всякій діяльності заохочувати ініціативу вихованця, не виснажену, а таку, що розвиває його силу, щоб він міг на власному досвіді переконатися в наявності тих чи інших здібностей і рівня їх розвитку. Друга умова – відношення між тим, що обмежує діяльність і що допомагає їй; стосується необхідності встановлення в процесі морального виховання рівноваги між тими якостями вихованця, що розвиваються як такі, тобто входять у коло наявних у нього моральних якостей, і тими, розвиток яких потребує допомоги вихователя. Остання умова – відношення між соромом і свободою, що визначає властивості середовища, яке оточує вихованця. Ця умова повинна бути досить простора й багата, щоб впливати на всі сторони його інтересу і, водночас, з неї необхідно виключити все, що може ввести в спокусу.

Моральне виховання Й. Ф. Герbart характеризував не як сукупність численних прийомів і окремих дій, а як постійне керівництво дитиною, що передбачає і енергію, і моральний зміст характеру, що зобов'язане: 1) підтримувати індивідуальність дитини; 2) визначити її; 3) встановити правила поведінки, 4) спостерігати за тим, щоб підтримувати в душі дитини спокій і ясність; 5) впливати на дитину через схвалення й осуд; 6) вчасно запобігати виникненню поганих звичок і виправляти їх, якщо вони вже з'явилися [4, с. 205]. Відповідно, педагог виділив шість типів морального виховання. Моральна освіта, яка підтримує індивідуума, пов'язана з пам'яттю волі, що є природною передумовою твердості характеру. У підтримувальній моральній освіті основна увага приділяється поведінці самого вихователя, його вмінню володіти собою, щоб показати кожному «той настрій, який він створює, щоб не змішати різні тони, які потрібно застосовувати щодо окремих дітей і не підмінити одного тону іншим» [1, с. 234].

Наступний тип – моральна освіта, яка визначає індивідуума, веде вихованця до вибору. Спираючись на досвід природних наслідків вчинків і упущень, вона впливає на елементи об'єктивної сторони характеру, позначені Й. Ф. Герbartом, як ті, що хочуть терпіти, мати й робити. Визначальна моральна освіта стурбована вибором суспільства для вихованця й встановленням поняття про цінність речей щодо звичайних потреб життя. Учений зауважив, що, створюючи суспільство, у якому перебуває вихованець, необхідно вберегти його

від поганих прикладів і грубощів, але, разом з тим, дати йому змогу відчутти прагнення й інтереси оточення з тим, щоб він міг чітко усвідомлювати своє становище серед таких же, як і він сам. При цьому поряд зі здатністю жити й діяти в співтоваристві, у вихованця необхідно розвивати здатність до організації своїх занять тоді, коли він перебуває наодинці з собою. Другий напрям, що визначає моральну освіту, полягає в наданні вихованцю можливості в реальному житті (зазвичай через позбавлення) навчитися цінувати те, що його оточує.

Моральна освіта, що встановлює правила, пов'язана з проявами суб'єктивної сторони характеру, а тому набуває особливого значення в останні роки дитинства, коли вихованець міркує вже сам і його думки «набувають тривалості й міцності» [5, с. 249–250]. Вихователю необхідно об'єднати подібні міркування з власними думками щодо характеру вихованця й спрямувати його подальший розвиток у необхідному напрямку, тобто завжди тримати перед очима вихованця дзеркало. Головним критерієм сформованості певного типу поведінки вихованця Й. Ф. Герbart визнав послідовність або непослідовність у вчинках.

Оскільки становлення морального характеру потребує спокійного настрою й готового осягати різні речі розуму, учений увів четвертий тип морального виховання – моральну освіту, що підтримує в душі вихованця спокій і ясність. У цій справі найважливішим є запобігання переходу різних бажань вихованця в пристрасні прагнення, що легко відбувається, якщо душа часто перебуває в стані відомого хотіння й перебуває в ньому досить довго. Найчастіше у дітей такого роду «хотіння» зумовлюються природними потребами в харчуванні й фізичному русі.

Підтримувальну моральну освіту слід поєднувати з релігійним вихованням, що носить споглядальний характер і створює відповідний настрій у душі вихованця. Провідну роль у вихованні релігійного почуття Й. Ф. Герbart відводив формуванню релігійного інтересу як елемента «багатостороннього інтересу». Релігійне виховання має поєднуватися з моральним, щоб вселити більш скромну думку тому, хто уявить, що він щось зробив і має потребу в ньому, «щоб запобігти розвитку святенництва» [3, с. 137]. Підтримувальна моральна освіта – це шлях, що веде від ідеї права до ідеї справедливості, тому вчений вбачав також своє завдання в тому, щоб вихованець набув досвіду пошуку правильних рішень у різних, часом конфліктних ситуаціях, що виникають на ґрунті взаємин з оточенням, уникаючи, по можливості, прямих зіткнень і поважаючи думку протилежної сторони.

Здатність на підставі подібного судження сформулювати висновки щодо власних дій

виробляється засобами моральної освіти, що діє на душу схваленням і осудом. На цьому етапі основним виховним прийомом є мораль, яка звертає погляд вихованця на свою поведінку й слугує розмежуванням доброго й поганого в його вчинках. Цей вид морального виховання слід поєднувати з навчанням, яке може зробити те, що моральна теплота проникне в усі уявлення вихованця, а відтак, уявлення про моральний порядок у світі зв'яжеться, з одного боку, з його релігійними поняттями, а з іншого – з його самостереженням [2, с. 259]. Результатом такого спільного впливу є те, що вихованець починає ставитися до власної моральної освіти як до важливої та серйозної справи. Ураховуючи те, що навіть доросла людина не застрахована від помилок у своїх вчинках, Й. Ф. Герbart позначив останній вид морального виховання як моральну освіту, яка закликає й виправляє. Він радив вихователю звертатися до тих основних принципів, що закладені в душі вихованця попередніми етапами моральної освіти, які є точкою опори морального характеру й вказують

на ті помилки, яких вихованець припустився, і допомагають їх виправити.

Висновки. Отже, видатний німецький педагог Й. Ф. Герbart спробував теоретично осмислити перспективи самодіяльності й самовизначення особистості в процесі морального виховання як зразка справжнього гуманізму у відносинах між вихователем і вихованцем, за якого відбувається залучення людини до морально-духовних цінностей. Загалом розроблена Й. Герbartом технологія формування морального характеру складається з чотирьох шаблів: на першому вчений наполягав на доведенні елементарних навичок, звичок вихованців до автоматизму; для другого властиве осмислення вихованцем того, що відбувається, аналіз особистісних причин і умов; на третьому шаблі виробляються моральні принципи; четвертий шабель – це формування моральності вихованця й ухвалення ним самостійних рішень. Ідеї морального виховання є актуальними й сьогодні, адже їх можна використовувати в сучасній українській школі.

Список використаних джерел

1. Герbart И. Ф. Главнейшие педагогические сочинения в систематическом извлечении / И. Ф. Герbart; пер. с нем. А. В. Адольфа. – М.: Изд.-во М. Л. Тихомирова, 1906. – 360 с.
2. Герbart И. Ф. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. / И. Ф. Герbart. – М., 1940. – Т. 1. – 341 с.
3. Дебольський Н. Г. Нарис лекцій по педагогіці Герbart / Н. Г. Дебольський // Педагогічний збірник, виданий при Головному управлінні воєно-навчальних закладів. – СПб. – 1875. – № 4. – С. 83–102; № 5. – С. 151–187; № 7. – С. 126–149.
4. Корнетов Г. Б. Реформаторы образования в истории западной педагогики: учебное пособие / Г. Б. Корнетов. – М.: Изд-во УСОУ, 2007. – 119 с.
5. Медведков А. П. История педагогики в культурно-историческом освещении / А. П. Медведков. – СПб., 1917. – 344 с.
6. Рибинський В. С. Виховна теорія Герbart / В. С. Рибинський // Педагогічний збірник, виданий при Головному управлінні воєно-навчальних закладів. – СПб. – 1902. – № 1. – С. 24–40; № 2. – С. 130–141; № 3. – С. 197–219.
7. Тулупова О. В. Соотношение воспитания и обучения в педагогической концепции И. Ф. Герbart и ее реализация в отечественной гимназии сер. XIX – нач. XX вв.: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Оксана Владимировна Тулупова. – М.: РГБ, 2006. – 238 с.
8. Herbarts J. F. *Samtliche Werke* / Herausgegeben V. G. Hartenstein. – Leipzig: Voss. – 1851. – Bd 10: *Schriften zur Pädagogik*. – 503 s.

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Ревуцька Світлана Анатоліївна
emailsvetu@mail.ru

Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне)
вул. Степана Дем'янчука, 4, м. Рівне, Рівненська область,
33000, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1635>

Матеріал надійшов до редакції 21.11.2016 р.

Прийнято до друку 13.12.2016 р.

References

1. Herbart, J. F. (1906). *Major pedagogical works in systematic retrieval. Tran. from German by A. V. Adolf*. Moscow: Publishing of M. L. Tikhomirov. [in Russian]
2. Herbart, J. F. (1940). *Selected pedagogical works: in 2 vol. Vol. I*. Moscow. [in Russian]
3. Debolskyi, N. H. (1875). The outline of lectures on Herbart's pedagogy. *Pedahohichnyi zbirnyk vydanyi pry Holovnomu upravlinni voienno-navchalnykh zakladiv*, 4, 83–102; 5, 151–187; 7, 126–149. [in Ukrainian]
4. Kornetov, G. B. (2007). *Reformators of education in history of western pedagogy: study guide*. Moscow: Publishing USOU. [in Russian]
5. Medvedkov, A. P. (1917). *History of pedagogy in cultural and historical light*. SPb. [in Russian]
6. Rybys'kyi, V. S. (1902). Herbart's theory of education. *Pedahohichnyi zbirnyk vydanyi pry Holovnomu upravlinni voienno-navchalnykh zakladiv*, 1, 24–40; 2, 130–141; 3, 197–219. [in Ukrainian]
7. Tulupova, O. V. (2006). *Corelation of upbringing and training in J. F. Herbart's pedagogical concept and its implementation in home gymnasium of middle 19th – early 20th century: thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.01*. Moscow: RGB. [in Russian]
8. Herbart, J. F. (1851). *Samtliche Werke*. Bd 10: *Schriften zur Pädagogik*. Leipzig: Voss. [in German]

Information about the authors:

Revuts'ka Svitlana Anatoliivna
emailsvetu@mail.ru

International University of Economics and Humanities
named after academician Stepan Demianchuk (Rivne)
4 Stepana Demianchuka St., Rivne, rivne region,
33000, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1635>

Received at the editorial office 21.11.2016.

Accepted for publishing 13.12.2016.